

Högsta domstolen
Box 2066
103 12 Stockholm

JO m.fl. ./ Allmän åklagare angående mened

Svea hovrätts dom den 27 mars 2024 i mål B 15079-22

Högsta domstolen har förelagt riksåklagaren att sända eller lämna in svarsskrivelse över överklagandena. Svaret ska enligt föreläggandet särskilt avse frågan om att åklagaren som bevisning i målet åberopat bevisupptagningen med polisvittnet från en tidigare rättegång. Svaret koncentreras till den frågan och följande anføres.

Min inställning

Jag bestrider ändring av hovrättens dom, men tillstyrker prövningstillstånd i frågan om vilket utrymme det finns – bland annat i förhållande till reformen om en modernare rättegång och de utökade möjligheterna att åberopa vittnesattester enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken som infördes den 1 januari 2022 – att åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som framgår av en tidigare brottmålsdom i en brottmålsrättegång (prejudikatdispens).

Det finns enligt min bedömning inte något annat skäl för prövningstillstånd i målet (vare sig prejudikatdispens eller extraordinär dispens).

Bakgrund

I ett mål där en person hade åtalats för hastighetsöverträdelse åberopade åklagaren vittnesförhör med en polisman som berättade att det var den tilltalade, vid namn MH, som kört bilen och den tilltalade åberopade vittnesförhör med JO och AS som under ed uppgav att den tilltalade inte var föraren av bilen.

Tingsrätten dömde den tilltalade för hastighetsöverträdelse i enlighet med åtalet. Rätten konstaterade att JO och AS var vänner med den tilltalade och hade ändrat sina uppgifter i förhållande till vad de inledningsvis sagt till polisen och fann därför att deras uppgifter inte kunde fränta åklagarens bevisning tillräckligt värde för att åtalet skulle ogillas.

JO och AS har därefter åtalats för mened som bestod i att de under laga ed lämnat osanna uppgifter under huvudförhandlingen av

innebörd att personen som var åtalad för hastighetsöverträdelse med säkerhet inte framfört en personbil vid det tillfälle som var föremål för prövning i målet.

Som bevisning till stöd för åtalet åberopade åklagaren förhören med de tilltalade och den tidigare domen om hastighetsöverträdelse. Dessutom åberopades uppspelningar av ljudupptagningarna av förhören i målet om hastighetsöverträdelsen med den tilltalade MH samt vittnena DL (polisman), AS och JO.

Tingsrätten dömde JO och AS för mened till fängelse i tre månader med följande motivering i skuldfrågan.

De tilltalade har ostridigt under ed sagt att det var [JO] som körde bilen. De har menat att skälet till att polismannen såg [MH] på förarsidan var att denne satt i baksätet på den sidan. Förardörren öppnades således aldrig enligt dem. Det kan dock noteras att de direkt på platsen lämnade andra uppgifter. [DL] har varit helt säker på att [MH] var föraren. Hans uppgifter har framstått som trovärdiga och tillförlitliga, även om han gjorde sina iakttagelser på rätt långt håll. Påståendet att [JO] körde bilen är därigenom vederlagt. Åtalet för mened är därigenom styrkt.

Hovrätten, som inte gjorde några andra bedömningar än de som tingsrätten hade gjort, fastställde tingsrättens dom.

Överklagandena

JO har yrkat att Högsta domstolen ska ogilla åtalet mot honom. Han har gjort gällande att det finns synnerliga skäl för prövningstillstånd.

AS har yrkat att Högsta domstolen ska ogilla åtalet mot honom och att straffet under alla förhållanden ska lindras. Han har vidare, oavsett bedömningen i ansvarsfrågan, yrkat att hans återbetalningsskyldighet för kostnad för offentlig försvarare ska jämkas. Som grund för sina yrkanden har han bl.a. gjort gällande att endast den omständigheten att domstolarna har underkänt vittnesutsagan i det tidigare målet där utsagan lämnades inte är tillräckligt för att han ska dömas för mened utan rätten ska göra en självständig prövning av om åklagarens gärningspåstående avseende mened är bevisat.

Min bedömning

Allmänna utgångspunkter

Straffansvar för mened förutsätter i objektivet hänseende att JO och AS har lämnat en osann vittnesutsaga när de har berättat att en person, som var åtalad för hastighetsöverträdelse, med säkerhet inte framfört en personbil vid det tillfälle som var föremål för prövning i målet (se 15 kap. 1 § brottsbalken). Vid bedömande huruvida deras vittnesutsagor är sanna eller osanna måste utsagorna jämföras med det objektiva sakförhållandet. I det här

fallet måste det uteslutas att det var den för hastighetsöverträdelsen åtalade personen som körde bilen.

Frågan är om det har varit förenligt med JO:s och AS:s rätt till en rättvis rättegång och till en fullständig prövning – med beaktande av principerna om omedelbarhet och bevisomedelbarhet – att döma dem till ansvar för mened på grundval av den bevisning som har åberopats i målet.

Principen om bevisomedelbarhet

I de fall en huvudförhandling hålls för att avgöra ett mål är huvudregeln att bevis ska tas upp vid huvudförhandlingen. Endast om det är särskilt stadgat att bevis kan tas upp utom huvudförhandlingen får detta ske. (Se 35 kap. 8 § rättegångsbalken jfr med 35 kap. 14 § och 36 kap. 19 § rättegångsbalken samt NJA II 1943 s. 452.)

Att beviset tas upp innebär att det tillhandahålls domstolen i dess ursprungliga skick. Bevis kan läggas fram antingen genom upptagandet eller genom inspelningar eller nedteckningar från upptagningen. (Se Ekelöf, Rättegång IV, 2016, version 7, JUNO, s. 42 f.)

En berättelse som någon har lämnat skriftligen med anledning av en redan inledd eller förestående rättegång eller en uppteckning av en berättelse som någon med anledning av en sådan rättegång har lämnat inför åklagare eller Polismyndigheten eller annars utom rätta får åberopas som bevis i rättegången i vissa undantagsfall (se 35 kap. 14 § rättegångsbalken). Den 1 januari 2022 infördes utökade möjligheter att åberopa sådan bevisning om parterna godtar det och det inte är uppenbart olämpligt (a. par. p 4). Skälen för reformen var, att det bedömdes finnas effektivitetsvinster att göra om vissa vittnesförhör i större utsträckning kunde ersättas av vittnesattester och därutöver att påfrestningarna för enskilda förhörspersoner skulle kunna minska med en sådan ordning (se prop. 2020/21:209 s 37).

Ljudinspelade förhörsuppgifter kan ha bevisverkan i menedsmålet

Högsta domstolen har i rättsfallet ”Rättskraft och bevisverkan” NJA 2015 s. 141 gett vägledning i frågan om brottmålsdomars betydelse i senare brottmålsrättegångar enligt bl.a. följande.

En tidigare brottmålsdom har inte någon positiv rättskraft som binder rätten när den i en senare brottmålsrättegång som gäller en annan tilltalad prövar omständigheter av betydelse i båda fallen. (Se NJA 2015 s. 141 med hänvisningar till NJA II 1943 s. 396 samt Ekelöf m.fl., a.a. s. 257 f., Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken, suppl. 77, oktober 2014, s. 30:32 b, N. Gärde m.fl., Nya rättegångsbalken, 1949, s. 409 ff., Karl Olivecrona, Rättegången i brottmål Sida 4 (7) enligt RB, 2 uppl. 1961, s. 131 f. och Lars Welamson, Om brottmålsdomens rättskraft, ak. avh. 1949, s. 37, jfr också NJA 1953 s. 309.)

Rätten får inte heller bygga sin bevisvärdering i ett brottmål på en tidigare brottmålsdom utan rätten måste alltid göra en egen värdering av de sakförhållanden som har betydelse i det mål som prövas (se 30 kap. 2 § och 35 kap. 8 § rättegångsbalken). Detta innebär, som huvudregel, att bevisning som har tagits upp i en tidigare rättegång måste läggas fram på nytt om den ska kunna ges betydelse för prövningen i det senare målet. Försvarets bevisning måste kunna ställas i relation till den bevisning som åklagaren åberopar. Med hänsyn till den tilltalades rätt till en rättvis rättegång har de begränsningar enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken av möjligheten att som bevis åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som har gjorts utom rätta ansetts gälla även sådana uppgifter som framgår av en tidigare brottmålsdom. En bevisupptagning vid den tidigare rättegången har därför ansetts kunna ersätta en ny bevisupptagning enbart i sådana undantagsfall som anges i den nämnda paragrafen. (Se NJA 2015 s. 141 med hänvisning till Fitger m.fl., a.a., s. 35:80 och 45:10 samt prop. 2013/14:170 s. 17.)

Hovrätternas praxis tycks vara enhetlig

Utrymmet för att i brottmål åberopa nedteckningar eller ljudupptagningar av tidigare lämnade berättelser och för domstolen att ge ett bevisvärde till sådana berättelser varierar beroende på omständigheterna i enskilda fall. Följdenligt har vissa hovrätter lagt förhörsuppgifter som framgår av tidigare domar till grund för sina avgöranden, dvs. utan att beviset tas upp vid eller utom huvudförhandlingen, medan hovrätter i andra mål har förhållit sig i varierande grad kritiska till sådan bevisning som grund för en fällande dom (se t.ex. Svea hovrätts dom den 15 mars 2018 i mål B 647-18, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 28 februari 2023 i mål B 89-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom den 12 mars 2021 i mål B 2976-20 samt Göta hovrätts domar den 6 december 2019 i mål B 1342-19, den 2 mars 2022 i mål B 4145-21 och den 21 juni 2022 i mål B 3947-21).

Att praxis skiljer sig åt med hänsyn till omständigheterna i enskilda mål är förväntat med hänsyn till reglerna om fri bevisprövning. När det dock gäller själva principfrågan om tidigare brottmålsdomars betydelse i en senare brottmålsrättegång tycks hovrätterna förhålla sig enhetligt bl.a. till den vägledning som Högsta domstolen har gett i NJA 2015 s. 141. Domstolarna godtar därmed att tidigare berättelser läggs fram som bevisning i en ny rättegång genom referat i en tidigare brottmålsdom och avgör därefter om den åberopade berättelsen i referatform tillsammans med övrig bevisning är tillräcklig för en fällande dom utifrån omständigheterna i det mål som ska prövas.

Hovrättens handläggning i det nu överklagade målet

I det nu överklagade målet har det inom ramen för den fria bevisföringen stått åklagaren fritt att, på det sätt som skett, åberopa ljuduppspelningar från de förhör som hölls vid den tidigare rättegången till styrkande av att uppgifterna som JO och AS lämnade under ed var osanna.

Att vittnesförhöret med polismannen inte tagits upp vid eller utom huvudförhandlingen innebär att hovrätten måste ha gjort bedömningen att regleringen i 35 kap. 14 § rättegångsbalken har medgett att bevisupptagningen från den tidigare rättegången ersatte en ny bevisupptagning och att bevisvärdet av ljudinspelningen tillsammans med vad som i övrigt förekommit varit tillräckligt högt för att motbevisa JO:s och AS:s uppgifter i menedsmålet.

Denna uppfattning om hovrättens överväganden är ett antagande från min sida, eftersom det inte finns några skrivelser om den tidigare bevisupptagningen i hovrättens dom.

Såvitt framgått i kontakt med handläggande åklagare har, såvitt åklagaren kan minnas, bevisningen inte varit föremål för någon diskussion vid huvudförhandlingen i hovrätten. Försvarens har inte motsatt sig att de ljudinspelade förhörsuppgifterna åberopades. Att någon invändning inte har skett får anses innebära att JO och AS har godtagit att bevisning lades fram på det sätt som skedde (jfr 35 kap. 14 § p 4 rättegångsbalken).

Med utgångspunkten att ljuduppspelningarna har kunnat åberopas i det här fallet är det min uppfattning vid läsning av tingsrättens domskäl, som hovrätten anslutit sig till, att domstolarna har gjort en egen värdering av de sakförhållanden som haft betydelse i målet och att därmed de bedömningar av sakfrågorna som gjordes i den tidigare brottmålsdomen om rattfylleri inte har lagts till grund för den fällande domen om mened. Bedömningen av om uppgifterna som JO och AS lämnade i den tidigare rättegången var osanna har alltså grundats på den bevisning som lagts fram i menedsmålet och har prövats självständigt inom ramen för det målet.

Den åberopade ljudinspelningen avser uppgifter från en polisman som vittnat i tjänsten om den avgränsade frågan om bilförarens identitet. Vittnesförhöret har gällt ett rutiningripande som polismannen gjort mer än två år och sex månader före huvudförhandlingen i menedsmålet i tingsrätten. Det är inte sannolikt att polismannen vid huvudförhandlingen om mened skulle minnas händelsen närmare.

Det är min uppfattning, med beaktande av de rättssäkerhetsgarantier som utgör skäl för reglerna om muntliga förhör i domstol, att ett muntligt förhör med polismannen i det här fallet inte skulle ha tillfört något. Vittnesuppgifterna som framgår av den åberopade ljudinspelningen är, tillsammans med övrig utredning, enligt min bedömning tillräckliga för att motbevisa JO:s och AS:s invändningar.

JO:s och AS:s rätt att hålla motförhör med vittnet skulle kunna motivera att ett förhör inför rätta med polismannen ändå skulle ha hållits i målet. JO och AS har emellertid inte påkallat något motförhör vid huvudförhandlingarna i tingsrätten eller hovrätten och de måste därför anses ha avstått sin rätt (se bl.a. Pullar mot Förenade kungariket, Europadomstolens dom den 10 juni 1996 och Andandonskiy mot Ryssland, Europadomstolens dom den 28 september 2006 samt NJA 2015 s. 222 och NJA 2004 s. 393).

Min sammanfattande bedömning är att JO:s och AS:s rätt till en rättvis rättegång och deras rätt till försvar enligt Europakonventionen har tillgodosetts vid hovrättens prövning av brottsmisstanken som riktats mot dem.

Det finns skäl för prejudikatdispens

Frågan om återanvändande av förhör från tidigare brottmålsrättegångar är inte särskilt reglerad utan den närmare avgränsningen har överlämnats till rättstillämpningen. Högsta domstolen har tidigare bedömt att en bevisupptagning vid en tidigare rättegång enbart kan ersätta en ny bevisupptagning i de undantagsfall som anges i 35 kap. 14 § rättegångsbalken.

Syftet med bestämmelsen i 35 kap. 14 § rättegångsbalken var, när den infördes i samband med rättegångsbalkens ikraftträdande, att säkerställa principen om bevisningens omedelbarhet. Bestämmelsen innefattar ett principiellt förbud mot att åberopa skriftliga berättelser som lämnats utom rätta, men förbudet gällde inte berättelser som lämnats inför domstol (se NJA II 1943 s. 457). Bestämmelsens principiella förbud omfattar alltså enligt sin ordalydelse inte utsagor som har lämnats inför domstol – oavsett hur de har dokumenterats – och bestämmelsen var när den infördes inte avsedd att omfatta utsagor som lämnats inför domstol trots att utsagor vid denna tidpunkt enbart dokumenterades skriftligen (se SvJT 2017 s 739).

De lagändringar som under de senaste åren skett inom ramen för reformen om en modernare rättegång (se prop. 2004/05:131 och prop. 2015/16:39) innebär att omedelbarhetsprincipen numera anses tillgodosedd genom att domstolsförhör som dokumenterats med ljud och bild läggs fram som bevisning. I förarbetena till regleringen om återanvändningen av domstolsförhör som tagits upp med ljud och bild framhöll regeringen att avsikten med författningsändringarna inte var att utvidga möjligheten för en analog tillämpning i situationer då bevisningen har betydelse i ett mål med en annan tilltalad eller där det på något annat sätt blir aktuellt att förhör som tagits upp i ett mål åberopas i ett annat (prop. 2015/16:39 s. 39).

Frågan hur det principiella förbudet i 35 kap. 14 § rättegångsbalken ska förstås när det gäller berättelser som lämnats inför domstol i ett mål med en annan tilltalad i förhållande till de lagändringar om återanvändning av domstolsförhör

som skett genom EMR-reformen och de utökade möjligheterna att lägga fram vittnesattester enligt 35 kap. 14 § 4 rättegångsbalken som infördes den 1 januari 2022 är emellertid inte besvarad genom lagreglering eller praxis.

Enligt min bedömning finns det – i förhållande till å ena sidan lagstiftarens ambitioner om en effektivisering av brottmålsprocessen och å andra sidan den tilltalades rätt till en rättvis rättegång enligt artikel 6 i Europakonventionen – ett behov av vägledning från Högsta domstolen om vilket utrymme det numera finns att åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som framgår av en tidigare brottmålsdom i en brottmålsrättegång som delvis avser samma sakförhållanden som den tidigare brottmålsrättegången.

Att det i det nu aktuella fallet inte finns några redovisade överväganden i hovrättens dom om bevisupptagningen från den tidigare rättegången och att det därför inte, utifrån det underlag jag har tillgång till, går att dra några säkra slutsatser om hur hovrätten tänkt talar visserligen emot målets lämplighet för att pröva den prejudikatintressanta frågan.

Med denna mindre reservation om målets lämplighet är min inställning att jag tillstyrker prövningstillstånd i frågan om vilket utrymme det finns i förhållande till EMR-reformen och de utökade möjligheterna att åberopa vittnesattester enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken att åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som framgår av en tidigare brottmålsdom i en brottmålsrättegång.

Det finns inte skäl för extraordinär dispens

Om något av undantagen enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken inte anses kunna tillämpas för de förhörsuppgifter som framgår av den tidigare rattfylleridomen eller om det av annat skäl anses finnas hinder mot att bevisningen har lagts fram har förhörsuppgifterna inte kunnat läggas till grund för bedömningen av straffansvaret i menedsmålet. Möjligheten för hovrätten att göra en självständig bedömning av sakfrågorna med utgångspunkt i den bevisning som har åberopats i målet har i så fall varit begränsad. Att vittnesberättelsen från polismannen inte har tagits upp vid eller utom huvudförhandlingen skulle vid en sådan bedömning innebära att hovrätten har utgått från den tidigare brottmålsdomen, som gällde en annan tilltalad, då den avgjorde målet. Det skulle i sin tur innebära att JO och AS inte har fått en fullständig prövning i hovrätten av den åtalade gärningen. Vid en sådan bedömning av hovrättens handläggning skulle det finnas synnerliga skäl för prövningstillstånd och hovrättens dom borde då undanröjas i erforderliga delar.

Min bedömning, på det underlag jag har tillgång till, är dock att det inte funnits något hinder mot att bevisningen lagts fram eller legat till grund för domen och därmed att det inte finns synnerliga skäl för prövningstillstånd med hänvisning till dessa omständigheter.

Bevisuppgift och handläggning

Jag åberopar preliminärt inte någon bevisning i den fråga som jag bedömer är av prejudikatintresse och bedömer att målet, begränsat till den frågan, kan avgöras utan huvudförhandling. Jag förbehåller mig rätten att återkomma med utvecklade grunder, bevisuppgift och synpunkter på målets handläggning för det fall Högsta domstolen meddelar prövningstillstånd i målet.

Lennart Guné
Tf. vice riksåklagare

Eva Bloch